

AZƏRBAYCAN DİLİ

(dövlət dili)

Proqram fənn kurikulumu üzrə təlim nəticələrinə uyğun olaraq V-IX sinif dərslikləri əsasında hazırlanmışdır.

İmtahanda məzmun standartlarının təlim nəticələrində nəzərdə tutulmuş tətbiqetmə, tədqiqetmə, əlaqələndirmə, uyğunluğu müəyyənətmə, fərqləndirmə, fikrini sxemlər, cədvəllərlə ifadə etmə, mühakiməyürütmə, əsaslandırma bacarıqlarının sistemli şəkildə nümayiş etdirilməsi tələb olunur.

İmtahanda fənn kurikulumunun Azərbaycan dili (dövlət dili) fənni üçün müəyyən etdiyi 4 (**“Dinləyib-anlama”**, **“Danışma”**, **“Oxu”**, **“Yazı”**) məzmun xəttinə aid alt standartların tələblərinin hamısı üzrə bilik və bacarıqların yoxlanılması mümkün deyil. Bəzi alt standartların yoxlanılması üçün müəyyən vasitələr tələb edildiyindən onlarla bağlı tapşırıqlardan istifadə olunması məqsədəuyğun hesab edilmir.

Proqram 3 (**“Dinləyib-anlama”**, **“Oxu”** və **“Yazı”**) məzmun xətləri üzrə alt standartların yoxlanılması və qiymətləndirilməsi üçün verilmiş materialları əhatə edir.

“Oxu” məzmun xətti ilə bağlı, əsasən, aşağıdakılara uyğun bilik və bacarıqlar nümayiş etdirilməlidir: məndəki sözləri orfoepik qaydalara uyğun oxumaq, məndəki əsas fikrə uyğun fakt və hadisələri müəyyənəşdirmək, məndəki əsas nitq hissələrini qrammatik mənasına görə izah etmək, məndəki sözlərdə vurğunun yerini düzgün müəyyən etmək, mətnin tərkib hissələrini (giriş, əsas hissə, nəticə) müəyyənəşdirmək, məndəki söz və ifadələrin mənasını sintaktik vəzifəsinə görə dəqiqləşdirmək, məndəki fikirlərə münasibət bildirmək, məndəki söz və ifadələrin kontekstə uyğun mənasını izah etmək, məqsəd və intonasiyaya görə cümlələrin növünü müəyyən etmək.

“Yazı” məzmun xətti üzrə, əsasən, aşağıdakılara uyğun bilik və bacarıqlar nümayiş etdirilməlidir: topladığı fakt və məlumatlara əsasən plan tərtib etmək, sait və samitlərin, mürəkkəb sözlərin yazılış qaydalarına, cümlənin sonunda və dialoqlarda durğu işarələri qaydalarına əməl etmək, mətnin hissələri arasında əlaqələri müəyyənəşdirmək, əsas nitq hissələri ilə bağlı yazılış və durğu işarələri qaydalarına əməl etmək, nümunələrdən istifadə etməklə fikirlərini əsaslandırmaq, nitq hissələri ilə bağlı yazılış və durğu işarələri qaydalarına əməl etmək, həmcins üzlər, əlavələr, kitab və ara sözlərlə bağlı durğu işarələri qaydalarına əməl etmək, məntiqi ardıcılığı gözləməklə özünün və başqasının yazısını təkmilləşdirmək,

mürəkkəb cümlədə, vasitəsiz nitqdə durğu işarələrindən istifadə etmək.

“Dinləyib-anlama” məzmun xətti üzrə, əsasən, aşağıdakılara uyğun bilik və bacarıqlar nümayiş etdirilməlidir: dinlənən məndəki əsas fikri müəyyənəşdirmək, əsas fakt və hadisələri seçmək, qruplaşdırmaq və ümumiləşdirmək, fikrin məntiqi ardıcılığını müəyyənəşdirmək, dinlənən mətnin məzmununu şərh etmək, buradakı fikirlərlə bağlı mühakimə yürütmək.

Azərbaycan dili (dövlət dili) fənni üzrə təhsil proqramında (kurikulumunda) **“Dil qaydaları”** məzmun xətti nəzərdə tutulmasa da, **“Oxu”** və **“Yazı”** məzmun xətlərinə aid alt standartlar içərisində dil qaydaları ilə bağlı tələblər də öz əksini tapmışdır. Dil qaydaları üzrə, əsasən, aşağıdakılarla bağlı bilik və bacarıqlar nümayiş etdirilməlidir:

Fonetika. Saitlərin növləri. Bəzi saitlərin uzun tələffüzü. Qoşasaitli sözlərin yazılışı və tələffüzü. Bəzi sözlərdə “o” saitinin [a] kimi tələffüz edilməsi. Bir qrup qoşasaitli sözlərin tələffüzündə [y] səsinin artırılması. Ahəng qanunu. Sözdə qalın və incə saitlərin bir-birini izləməsi. Vurğu. Samitlərin növləri. Qoşasamitli sözlərin yazılışı və tələffüzü. Qoşa “tt”, “pp”, “kk”, “qq” ilə yazılan sözlərin tələffüzü. Qoşa “yy” ilə yazılan bəzi sözlərin tələffüzü. Qoşa “ll”, “zz”, “ss” və s. ilə yazılan sözlərin tələffüzü. Söz sonundakı “q”, “k” samitlərinin tələffüzü. Sonu “m”, “n” ilə bitən sözlərə artırılan “-dan²” şəkilçisinin yazılışı və tələffüzü. Sözü fonetik xüsusiyyətləri.

Leksika. Sözü leksik mənası. Sözü həqiqi və məcazi mənası. Çoxmənalı sözlər. Omonimlər. Sinonimlər. Antonimlər. Frazoloji birləşmələr.

Sözü tərkibi. Kök və şəkilçi. Sözü tərkib hissələri. Leksik və qrammatik şəkilçilər. Şəkilçilərin yazılışı.

Söz yaradıcılığı. Sözü quruluşca növləri. Sadə, düzəltmə, mürəkkəb sözlər. Mürəkkəb sözlərin yazılışı. Eyniköklü sözlər.

Morfologiya: Əsas və köməkçi nitq hissələri.

İsim, onun əşyanın (varlıqların) adını bildirməsi. Tək və cəm isimlər. Ümumi və xüsusi isimlər. Xüsusi isimlərin böyük hərflə yazılması. İsmnin halları. Saitlə başlayan şəkilçinin təsirindən söz sonundakı “q” samitinin “g” samitinə, “k” samitinin “y” samitinə keçməsi. İsmnin mənsubiyyətə görə dəyişməsi. İsmnin şəxsə görə dəyişməsi.

Sifət, onun əşyaya aid əlamət və keyfiyyət bildirməsi. Sifətin işlənmə yeri. Sifətin mənaca

növləri. Keyfiyyət bildirən sifətlər. Əlamət bildirən sifətlər. Sifətlərin yazılışı.

Say, onun əşya ilə bağlı miqdar və sıra bildirməsi. Sayın məna növləri: miqdar və sıra sayları. Miqdar saylarının növləri: müəyyən miqdar sayları, qeyri-müəyyən miqdar sayları, kəsr sayları.

Əvəzlik, onun əsas nitq hissələrinin yerində işlənməsi. Əvəzliyin məna növləri. Şəxs əvəzlilikləri. “O” və “bu” əvəzliliklərindən sonra vergülün işlədilməsi.

Zərf, onun hərəkətlə bağlı olması. Zərfin məna növləri. Tərzi-hərəkət zərfləri. Zaman zərfləri. Yer zərfləri. Kəmiyyət zərfləri.

Feil, onun əşyanın hərəkətini bildirməsi. Feilin zamanları. Keçmiş zaman. İndiki zaman. Gələcək zaman. Təsdiq və inkar feillər. Feilin şəxsə görə dəyişməsi.

Köməkçi nitq hissələri.

Qoşma köməkçi nitq hissəsi kimi. Qoşmaların yazılışı.

Bağlayıcı cümlə üzvləri və cümlələr arasında əlaqə yaradan köməkçi nitq hissəsi kimi. Bağlayıcıların yazılışı və onlarla bağlı vergülün işlənməsi.

Ədat sözlərin və cümlələrin təsir gücünü artırان köməkçi nitq hissəsi kimi. Ədatların yazılışı.

Modal sözlər danışanın ifadə etdiyi fikrə münasibətini bildirən köməkçi nitq hissəsi kimi. Modal sözlərin cümlədə yeri, yazılışı və onlarla bağlı vergülün işlənməsi.

Nida hissə və həyəcan bildirən köməkçi nitq hissəsi kimi.

Sintaksis. Söz birləşməsi. Söz birləşməsinin növləri. İsmi birləşmələr. Feili birləşmələr.

Cümlə. Məqsəd və intonasiyaya görə cümlənin növləri: nəqli cümlə, sual cümləsi, əmr cümləsi, nida cümləsi.

Cümlə üzvləri. Mübtəda və xəbər cümlənin baş üzvləri kimi. Mübtədanın cümlədə yeri. Xəbər. Heç bir suala cavab verməyən *var*, *yox*, *lazım*, *mümkün* və s. sözlərin xəbər kimi işlənməsi. Mübtəda və xəbərin şəxsə və kəmiyyətə görə uzlaşması. Cümlənin ikinci dərəcəli üzvləri. Tamamlıq. Təyin. Zərflik. Zərfliyin məna növləri.

Həmcins üzvlər. Həmcins üzvlərdə durğu işarələri.

Əlavələr. Əlavələrdə durğu işarələri.

Məntiqi vurğu.

Qrammatik cəhətdən cümlə üzvləri ilə bağlı olmayan sözlər. Xitab və ara sözlər.

Cümlənin quruluşca növləri: Sadə və mürəkkəb cümlələr. Mürəkkəb cümlə. Tabesiz mürəkkəb cümlə. Tabeli mürəkkəb cümlə. Tabeli və tabesiz mürəkkəb cümlələrin bir-biri ilə müqayisəsi. Baş və budaq cümlə. Budaq cümləni baş cümləyə bağlayan vasitələr. Mürəkkəb cümlədə durğu işarələri.

Vasitəsiz nitq.

Vasitəli nitq.

Nitq etiketləri.

Qeyd: Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin “Azərbaycan dilinin orfoepiya normaları”nın təsdiq edilməsi haqqında 18 iyun 2021-ci il tarixli 175№-li qərarında əksini tapan bəzi qaydalar şagirdlərin keçmədikləri aşağı sinif dərslərində verildiyindən imtahanlarda bu mövzularla bağlı tapşırıqlardan istifadə edilməyəcək:

1. tərkibində *ae, ea, eə, əa, eo, üa, üə, au, ua, ue, uə* yanaşı saitlərinin işləndiyi sözlərin tələffüzü ilə bağlı;

2. tərkibində *ov, öv* hərf birləşmələri olan sözlərin tələffüzü ilə bağlı.

ƏSAS ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. S.Bektaş, Y.Abdullayeva, S.Əhmədova. “Azərbaycan dili”. 5-ci sinif, Bakı – 2020.
2. H.Q.Abdullayeva, İ.A.Əfəndiyeva, M.Ə.Ələsgərova. “Azərbaycan dili”. 6-cı sinif, Bakı – 2021.
3. S. Bektaş, Y. Abdullayeva. “Azərbaycan dili”. 6-cı sinif, Bakı – 2021.
4. S.Bektaş, Y.Abdullayeva. “Azərbaycan dili”. 7-ci sinif, Bakı – 2022.
5. S. Bektaş, Y. Abdullayeva. “Azərbaycan dili”. 8-ci sinif, Bakı – 2023.
6. S.Q.Bektaş, A.İsmaylova. “Azərbaycan dili”. 9-cu sinif, Bakı – 2020.

ƏLAVƏ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. “Azərbaycan dili (dövlət dili)”. Azərbaycan dili istisna olmaqla, tədris digər dillərdə olan ümumtəhsil müəssisələrinin şagirdləri, müəllimləri və Azərbaycan dili (dövlət dili) fənni üzrə imtahana hazırlaşanlar üçün vəsait. Bakı – 2022.
2. “Azərbaycan dili”. 5-9-cu siniflər üçün qiymətləndirmə tapşırıqları kitabçaları. “Abituriyent” jurnalının 1-ci nömrəsinin əlavəsi. Bakı – 2023.
3. “Azərbaycan dili”. Test toplusu. “Abituriyent” jurnalının 1-ci nömrəsinin əlavəsi. Bakı – 2023.